

Rengöring av valv i Västerås domkyrka

Etapp V

Antikvarisk rapport

Domkyrkan 1
Västerås domkyrkoförsamling
Västerås stad
Västmanland

Helén Sjökvist

Rengöring av valv i Västerås domkyrka

Etapp V

Antikvarisk rapport

Domkyrkan 1
Västerås domkyrkoförsamling
Västerås stad
Västmanland

Helén Sjökvist

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2013

Omslagsfoto: Målningar i vapenhusets valv. Foto: Helén Sjökvist.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954.

ISBN: 978-91-7453-213-5

Tryck: Just Nu, Västerås 2013.

Innehåll

Inledning.....	5
Bakgrund	5
Västerås domkyrka.....	5
Genomförande 2011	10
Orgelläktare.....	10
Travé 1 – närmast orgel.....	10
Travé 2.....	13
Tredje travén.....	17
Vapenhus.....	19
Sigillrummet.....	23
Kommissionsrummet och läktartrappa.....	24
Stenkonservering och rengöring.....	26
Glasmålningen mellan vapenhus och läktare	29
Referenser.....	30
Kart- och arkivmaterial	30
Otryckta källor.....	30
Litteratur.....	30
Tekniska och administrativa uppgifter	31

Figur 1. Domkyrkans läge, markerat med en ring. Utdrag ur Gröna kartan. Skala 1:25 000.

Inledning

Rengöringen av valven i Västerås domkyrka påbörjades redan 2004 då valven i tolv travéer över de främre bänkkvarteren rengjordes och laverades¹. Under 2006 fortsatte rengöringen med de återstående fjorton travéerna i koret.² Under januari till mars 2008 rengjordes ytterligare sju travéer mellan kyrkans norra och södra entré. Under 2009 genomfördes ännu en etapp vilken omfattade 15 travéer i den västra delen av kyrkan med Apostlakapellet och Stora dopkapellet, samt de 5 travéerna under orgelläktaren.³

Tillstånd till arbetet med orgelläktaren, vapenhuset m.m. gavs av länsstyrelsen 2011-01-27, dnr 433-10992-09. Stiftelsen Kulturmiljövård har medverkat som antikvarier på uppdrag av Västerås kyrkliga samfällighet.

Bakgrund

Västerås domkyrka

Uppförandet av Västerås domkyrka påbörjades under 1200-talet och den brukar anses vara invigd 1271.⁴ Därefter har renoveringar skett vid flera tillfällen exempelvis efter branden 1521 då danska trupper hade satt kyrkan i brand och valven därmed hade skadats. Även efter branden 1691 blev vissa valv skadade och därefter reparerade.⁵

Från den stora omdaning av domkyrkan 1856–61, under ledning av P. J. Ekman och Helgo Zettervall, finns uppgifter om att valv i yttre sidoskeppen revs samt att främre tvärskeppets tio valv revs.⁶ Det tycks dock som om valven över högaltaret lämnades. Kyrkorummets östra och västra delar åtskiljs av en bred tvärgång som går mellan norra och södra ingångarna, med valv som nyslogs 1856–61.

Uppgifter från renoveringen av kyrkan 1896–98 under Agi Lindgrens ledning visar att man i byggnadsbeskrivningen räknade med att endast skrapa och vattriva valven samt avfärga med kalkfärg.⁷ Man lär även ha låtit gipsa ytorna i valven för att ge ett helt slätt underlag för den omfattande dekorationsmålningen som genomfördes i och med denna renovering.⁸ Dekorationsmålningarna utfördes al secco med motiv som var inspirerade av 1400-tals målningar i Uppländska och Västmanländska kyrkor.⁹ Man använde sig av konturerade element i gult, grönt och rött på en något bruten, vit botten. I de tre nordvästliga valven inrättades ett dopkapell. Den västra väggen bemålades med motiv av ett ”Jeseträd”. Ansvarig för utförandet var Edward August Bergh med underlydande arbetare. Bergh (1853–1915) var utbildad på slöjdskolan i Stockholm och verksam inom främst kyrkomåleri och samtidigt lärare på Konstfack. Han har också varit verksam i bl.a. Uppsala och Strängnäs domkyrkor.

---

¹ Hammarskiöld 2005 a.

² Sjökvist 2007.

³ Melin 2010.

⁴ Ahlberg 2000.

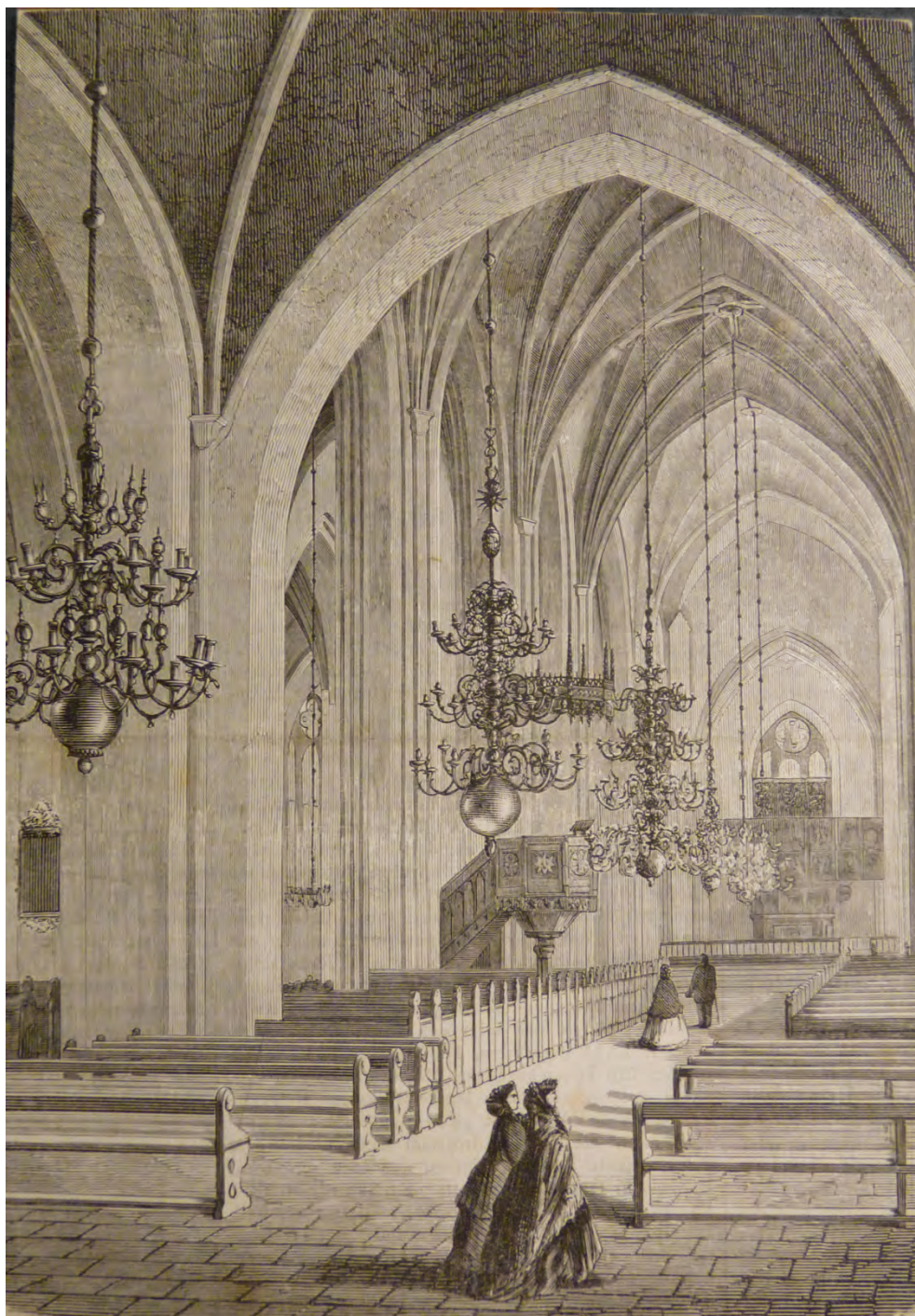
⁵ Ekström 1958.

⁶ Zettervall.

⁷ Lindegren 1896.

⁸ Hammarskiöld 2005 b.

⁹ Lindegren 1898.

Figur 2. Västerås domkyrka efter restaureringen 1856–61. Kopparstick av E. Jacobsson. VLM arkin.

Figur 3. Spår efter ritsade skisser. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 4. Spår efter tecknade skisser. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 5. Signatur i mellersta läktartravén. Foto: Helén Sjökvist.

Orgelläktaren, som den ser ut idag, tillkom i samband med Agi Lindegrens renovering 1896–98.¹⁰ Den gamla orgeln var belägen på en träläktare i de två västligaste spannen av mittskeppet, och skild från vapenhuset med en trävägg. Arkitekten ansåg att denna konstruktion gjorde kyrkans västra parti för mörkt och lät därför sätta in fönster med glasmålningar mot vapenhuset samt flytta orgeln till det södra skeppet. Läktaren kom att uppta kyrkans västra parti bortsett från det norra skeppet. Den uppfördes i tegel med en beklädnad av en ljus, huggen, skotsk sandsten. Läktaren har i blickfånget en madonna med barnet under en baldakin vilken i sin tur kröns av en fial. Stenhuggeriarbetet utfördes av firman Eriksson & Kjellström i Stockholm men det var konstnärinnan Sigrid Blomberg som utförde modellen till madonnabilden. Madonnan skulle förstås anspela på kyrkans ursprung som Mariakyrka. Uppgången till läktaren ordnades från vapenhuset och upp via den gamla torntrappan som byggdes om något för detta ändamål.

Vid Erik Lundbergs renovering av kyrkan 1958–61 använde man sig av en kc-baserad puts för lagningar. I förslaget till renoveringen uppges att putsen skall nedhuggas från valven men att kalkmålade ytor skall behållas.¹¹ Vad gäller de målningar som tillkommit vid Agi Lindgrens renovering ansågs dessa inte vara tillräckligt bevarandevärda eller ens passande för kyrkorummet. Behandlingen av väggar och valv togs bl.a. upp vid ett möte den 17 juni 1959.¹² Från Riksantikvarieämbetets håll ansågs det inte finnas hinder för att de delar av kyrkan som saknade äldre putslager putsades om helt. Man kom även överens om att senare ta ställning till om de äldre målningar som framkom i kyrkans västparti skulle behållas synliga.

All puts kom dock inte att huggas ned utan endast mindre partier tycks ha avlägsnats. Den nya putsen i valven skulle i struktur anpassas efter den äldre putsens utseende.¹³ I östra delen av kyrkan, öster om tvärgången, lär en röd färgnyans från 1400-talet ha återfunnits på pelarna. Lundberg lät därför dessa pelare vara röda. I kyrkans västra del, där Lundberg avsåg framhäva kyrkans ursprungliga delar, knackades puts bort från pelarna.¹⁴ Gördelbågarna i mittskeppet återfick en blågrå kvadermålning vilken dock

---

¹⁰ Lindegren 1898.

¹¹ Förslag till restaurering 1954.

¹² Drakenberg, Nisbeth 1959.

¹³ Söderberg 1960.

¹⁴ Sandblom 1989.

inte tycks vara daterad. Några uppgifter om i vilken omfattning kvadermålningen återfanns har inte hittats.

Över orgelläktaren kom också Agi Lindegrens målningar att bevaras. De rengjordes av konservator Löfgren, som också förde över några målningar från andra valv till duk.

Figur 6. Läktaren och orgeln efter Agi Lindegrens renovering. Foto: VLM arkiv.

Figur 7 och 8. Agi Lindegrens dopkapell i domkyrkans nordvästra del.

Figur 9. Domkyrkan sedd mot väster under 1900-talets första del med Lindegrens målningar. Foto: Ernst Blom. VLM arkiv (något beskuren).

Figur 10. Domkyrkan sedd mot väster efter Lundbergs renovering. Foto: Stig Johansson VLM arkiv (något beskuren).

Genomförande 2011

Orgelläktare

Allt måleri har rengjorts av konservator medan icke bemålade ytor har rengjorts av målerifirman. Konservatorsarbetet finns redovisad i särskild rapport av Teresia Strömgren. I princip all rengöring har utförts med gomma pane. I synnerhet röda och gröna pigment visade sig vara dåligt bundna. Man har vid rengöringen därför bara duttat på dessa medan ljusa partier har kunnat suddas.

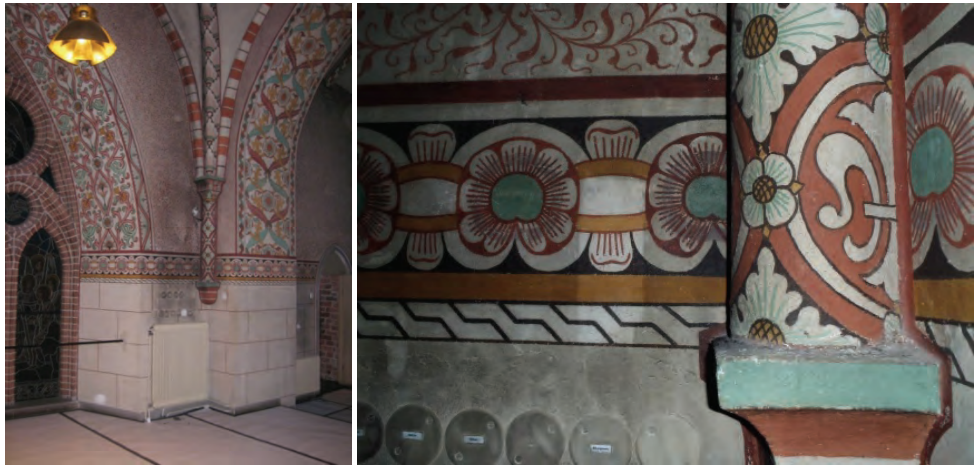
Travé 1 – närmast orgel

I första travén gjordes mer omfattande lagningar, där man fick hugga upp sprickorna, i nästan varje kapp. I travén fanns också många mindre nålsprickor, vilka inte längre var synliga efter rengöringen. Lagningar av sprickor gjordes med ett fint kalkbruk Serpo 144, eller en blandning av våtsläckt Gotlandskalk och dolomitmjöl. Sprickorna var inte alltför djupa, aldrig mer än 2 cm efter uppskrapning. Ytan slammades med en blandning av Gotlandskalk, dolomitmjöl och havssand för att få en bra struktur. Därefter tonades lagningen in och retuscherades vid behov med vatten och pigment. Vissa retuscheringar, bl.a. i valvhjässan utfördes med torrpastellkriter.

Många äldre retuscheringar kom att framträda tydligare efter rengöringen. Vissa av dessa tonades in med kalkmjölk och pigment.

Figur 11. Provren gjord yta i valvkapporna i det sydvästra valvet. Sprickebildningen är tydlig före rengöring. Nälsprickorna försvinner efter rengöring med gomma pane. Foto: Helén Sjökvist.
 Figur 12. Kraftigt smutsat parti över radiator vid orgeln. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 13. Radiator med kraftigt sotat parti på västra väggen. Foto: Helén Sjökvist.
 Figur 14. Provren gjord yta över radiator på västra väggen. Slutligen våtren gjordes ytan för att få bästa effekt. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 15. Spricka som uppkommit mellan trä och puts vid orgel. Foto: Helén Sjökvist.
 Figur 16. Sprickan lagad och intonad på de kvadermålade partierna. I de dekorationsmålade partierna fick sprickan vara kvar. Slagskadan på valvanfanget har lagats upp och retuscherats. Foto: Helén Sjökvist.

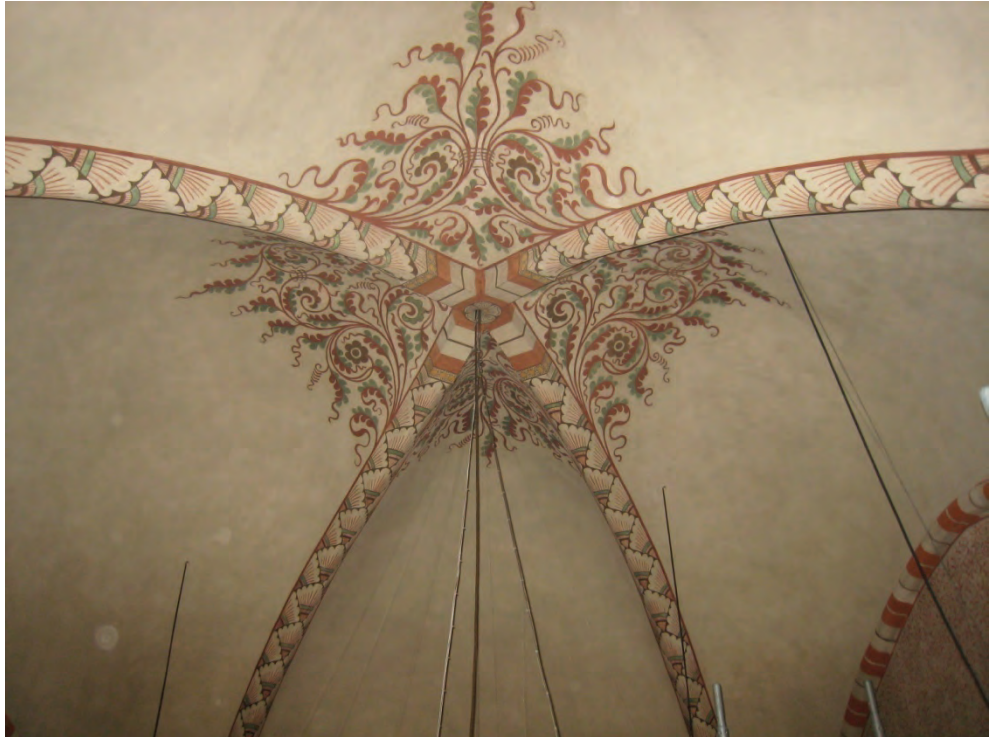

Figur 17. Påbörjad rengöring av målningar i det sydvästra valvet. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 18. Rengöring av valv med tillfällig provruta. Foto: Helén Sjökvist.

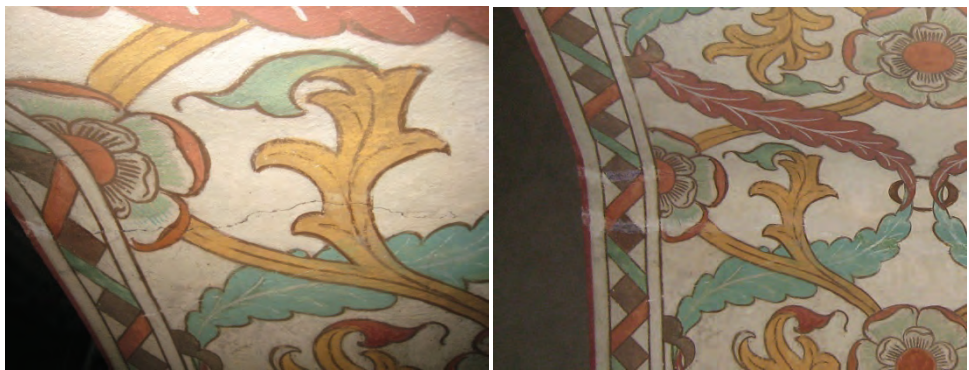
Figur 19. Spricklagningar mellan travé ett och två. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 20. Valvet i travé 1 efter rengöring. Foto: Helén Sjökvist.

Travé 2

I travé två var behovet av lagningar mindre än i travé ett. Några enstaka sprickor, vilka angränsade till tidigare lagningar, fick skrapas ur och slmmas. Flera exempel fanns på skissförslagor till måleriet. Över radiatorer var smutsningen så svår att man delvis behövde använda sig av våtrengöring.

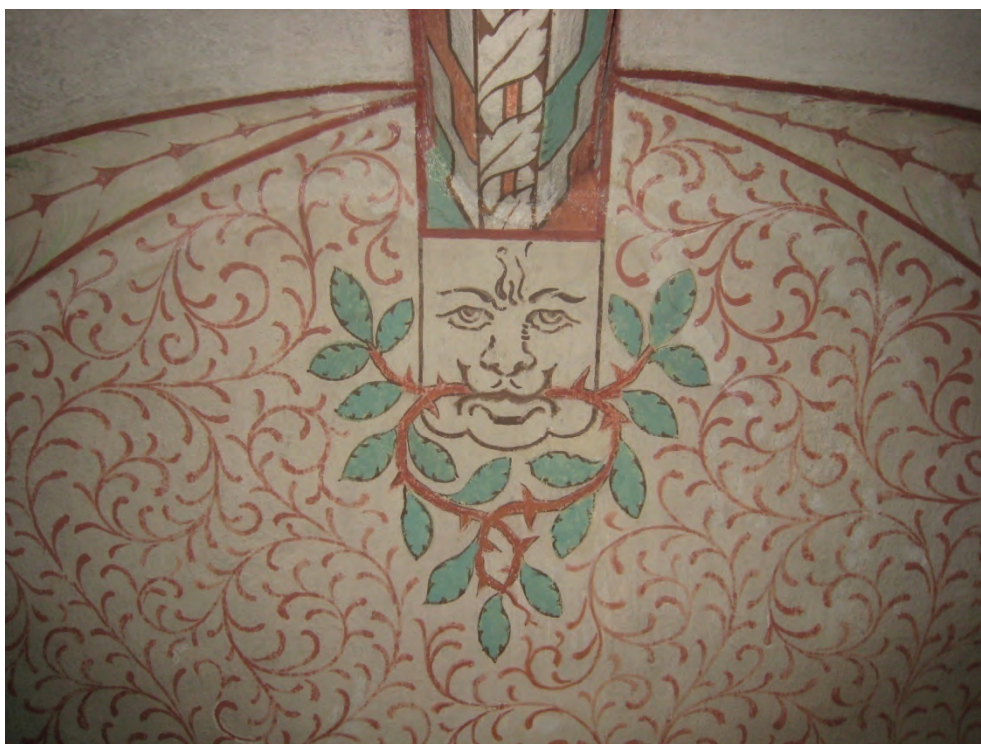

Figur 21. Sprickor i södra gördelbågen före lagning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 22. Spricklagning utförd med slammning, men ännu ej retuscherad. Gördelbåge mellan travé 1 och 2. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 23. En "grön man" på västra väggen med sprickbildning Foto: Helén Sjökvist.

Figur 24. Efter spricklagning. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 25. Spricka som senare lagades och retuscherades. Jämför fig. 26. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 26. Spricklagning och retuschering. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 27. Före rengöring. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 28. Då Lundbergs lampetter togs ned framkom ”språkeband” utan text på valvanfanget. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 29. Äldre retuscheringar framträder tydligare efter rengöringen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 30. Lampetternas baksida är endast delvis förgyllda. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 31. Andra travén efter rengöring. Foto: Helén Sjökvist.

Tredje travén

I Jesseträdet i norra travén har några sprickor lagats och ny retuschering utförts. I en äldre spricklagning i den västra väggens målning hade man använt gipsmaterial, vilket nu var i princip pulveriserat. Sprickan var som djupast omkring fem centimeter djup men var endast upplagd ytligt. Befintligt bruk togs bort och lagning utfördes med kalkbruk och tonades in. Retuschering utfördes med vatten, pigment och torrpastellkriter.

Figur 32. Valvet i tredje travén före rengöring Foto: Helén Sjökvist.

Figur 33. Tredje travén före rengöring. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 34 På några ställen är putsen väldigt grov nära inpå ribborna och det uppstår små håligheter i putsen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 35. Fönsternischen har troligen blivit ommålad vid tidigare tillfällen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 36. Spricklagning Under Jesseträdet. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 37. Spricklagning under och i Jesseträdet. Foto: Helén Sjökvist.

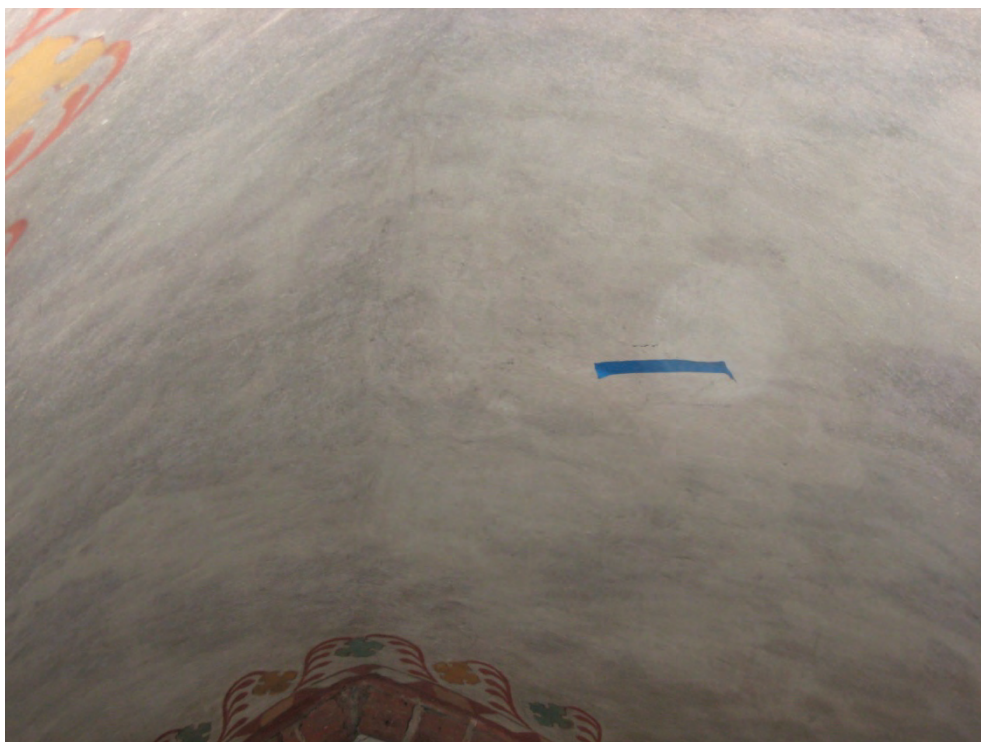
Figur 38 Område som spricklagats. Jämför figur 37. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 39. Spricklagning efter retuschering. Foto: Helén Sjökvist.

Vapenhus

I vapenhuset var valvet mycket ojämnt i färgton också efter rengöring. I synnerhet de två kapporna längst i öster var skäckiga, troligen beroende på äldre retuscheringar. Dessa laverades med två strykningar pigmenterad Gotlandskalk för att få en mer jämn färgton. Laveringen gjordes endast fram till cirka 10 cm från dekorativt måleri och tonades där ut. Övriga valvkappor har endast rengjorts.

Några enstaka mindre sprickor har lagats och ett par äldre lagningar har gjorts om.

Figur 40. Vapenhusets valv hade stora färgskiftningar efter rengöring. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 41. Vapenhusets valv efter lavering. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 42. Laveringen tonades in mot bemålade delar. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 43. Vapenbusets södra sida efter rengöring. Foto: Helén Sjökvist.

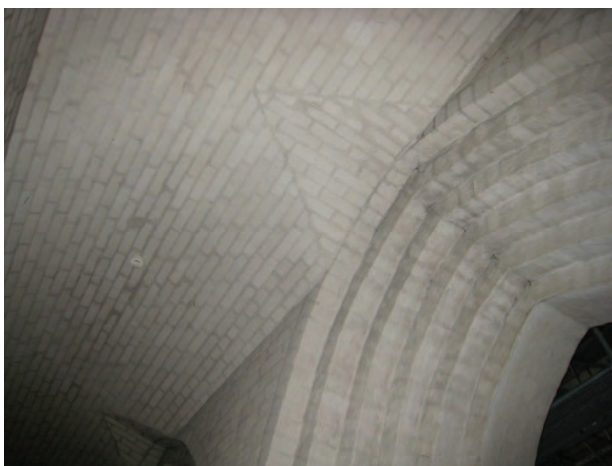
Figur 44. Vapenbusets västra sida efter rengöring. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 45. Vapenhusets valv efter rengöring. Foto: Helén Sjökvist.

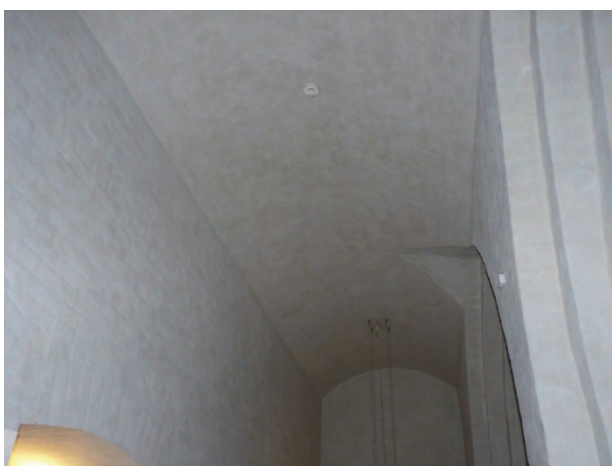
Figur 46. Gång i vapenhusets södra del före rengöring. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 47. Gång i vapenhusets södra del före rengöring. Fogar mellan tegelstenar framträder tydligt som smutsigare partier. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 48. Gång i vapenhusets södra del före rengöring, sedd mot personalutrymmen. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 49. Gången efter rengöring och lavering. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 50. Entrépartiets träpanel har rengjorts med triammoniumcitrat. Foto: Helén Sjökvist.

Sigillrummet

Väggar och valv har rengjorts med Akapad-svamp samt laverats med våtsläckt gotlandskalk. Element samt elementskydd är målat med Alcro elementfärg kulör 1002-Y. Övriga snickerier är rengjorda med triammoniumcitrat. Ny sockel för rör och eldragningar till elcentralen har målats med Wibo linoljefärg i kulören 1002-Y.

Figur 51 och 52. Sigillrummet före rengöring. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 53. Sigillrummet under pågående lavering. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 54. Elementskydd och sockel målade. Foto: Helén Sjökvist.

Kommissionsrummet och läktartrappa

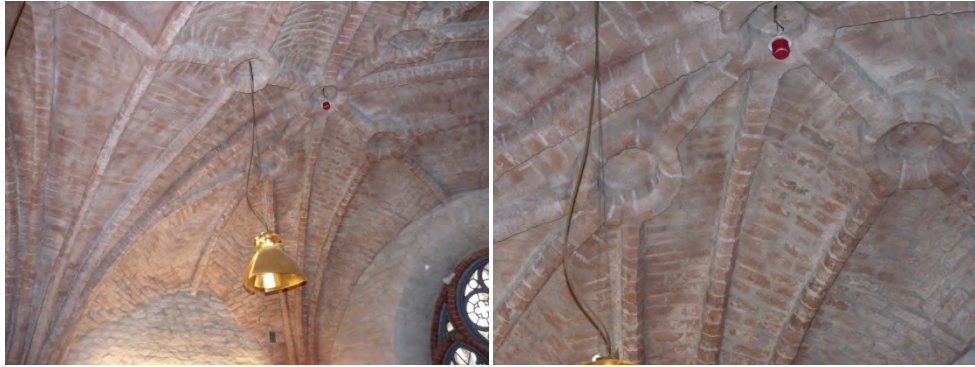
Väggarna är rengjorda med AKA-pad svamp och laverade med våtsläckt gotlandskalk.

Figur 55. Kommissionsrummet före rengöring. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 56. Kommissionsrummet före rengöring. Valven är avfärgade med en svampad, tegelröd ton. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 57. Kommissionsrummet före rengöring. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 58. Kommissionsrummet före rengöring. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 59 och 60. Kommissionsrummet efter rengöring. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 61. Målerifragmentet i kommissionsrummet lämnades utan åtgärd. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 62. Trappa efter rengöring. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 63. Rundbågefris i läktartrappan. Foto: Helén Sjökvist.

Stenkonservering och rengöring

Stenkonserveringen finns redovisad i separat rapport från Stenkonservatorn Skanska. Arbetet omfattade rengöring av läktarbalustrader med Madonnaskulptur och fial samt valvbågar under läktaren, socklar, friser samt lagning av en spricka i en fönsterbänk. På läktaren tillkom även rengöring av en dörrkarm i sten samt en sockel under glasfönstret. I vapenhuset tillkom granitsockeln och listen i öländsk kalksten under glasfönstret. I kyrkorummets västra del, i anslutning till läktaren, tillkom rengöring av den fristående piedestalen under ängeln.

Tester inför rengöringsarbetet visade att försöken med torra svampar och borstar inte gav önskat resultat och därför kom man att använda sig av rengöring med vattenånga.

Fialen visade sig under rengöringen ha flera löst sittande spiror. Dessa limmades fast med stenlim. En del som tidigare lossnat och tagits tillvara limmades också tillbaka. Totalt limmades fialen på sju ställen. Skador på stenen lagades med kalkstenslagningbruk. Tidigare gjorda lagningar som var fel i form och textur togs bort och ersattes med nya. Några delar på fialen saknades och frågan om att komplettera denna dök därför upp. Ur antikvarisk synpunkt ansågs dock denna åtgärd inte vara att rekommendera då man inte har kännedom om de saknade delarnas exakta utformning eller om hur länge de varit försvunna.

I vindfånget i västra entrén hade putslagningar tidigare utförts med ett felaktigt bruk. Nedre delen mot golvet hade puts som rasat och putsen var inte heller avfärgad i samma blå kulör som den ursprungligen haft efter Lundbergs renovering. Efter att den skadade putsen vid entrén knackats ner putsades ytorna på nytt med hydrauliskt kalkbruk till en ytstruktur som överensstämde med omgivande putsytor. De omputsade ytorna avfärgades med en pigmenterad kulturkalkfärg på ett sätt som samstämde med tidigare utseende.

Figur 64. Madonnan efter rengöring. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 65. Nedre stenpartiet är rengjort och övre partiet är ej rengjort. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 66. Pågående rengöring av balustraden med vattenånga. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 67. Äldre lagning framträder efter rengöring. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 68. Övre delen av fialen ej rengjord Foto: Helén Sjökvist.

Figur 69. Madonnan rengjord. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 70. Läktarbalustrad, madonna och fial rengjord. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 71. Vindfång med puts-skador i nedre delen, samt lagningar med för hårt cementhaltigt bruk som inte heller hade anfärgats som ursprunget. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 72. Felaktiga lagningar borttagna och putsen har målats i en blå kulör motsvarande vindfångets övre del. Foto: Helén Sjökvist.

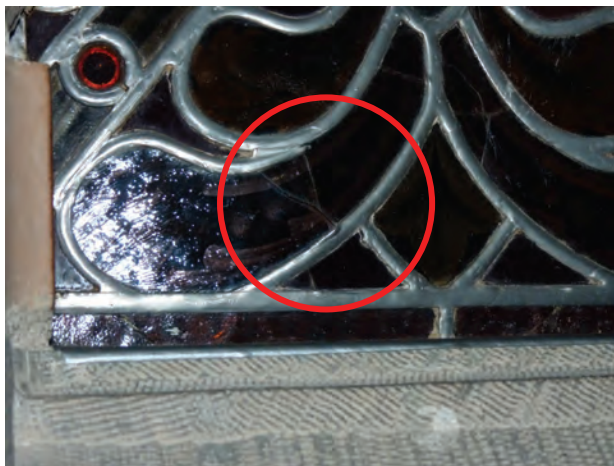
Glasmålningen mellan vapenhus och läktare

Några blyinfattningar som släppt kunde lokaliseras i glasmålningen mellan vapenhuset och orgelläktaren. Några glas hade också spruckit. Glaset rengjordes försiktigt och stabiliserades i några fall.

Figur 73. Blyinfattning som släppt. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 74. Exempel på sprucket glas. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 75. Exempel på sprucket glas sett från vapenhuset. Foto: Helén Sjökvist.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Västerås Domkyrkoarkiv

F5:1

G Ekström, 1958-03-16, Sammanställning av uppgifter om domkyrkans historia.

Agi Lindegren, Kostnadsförslag till restaurering af Västerås Domkyrka 1896.

Söderberg, Uno. PM för putsbehandlings i västra delen av kyrkan samt beskrivning för målning av kyrkans nyinredning. Daterat 27 oktober 1960.

F5:5

Förslag till restaurering 1954.

Västmanlands läns museums arkiv

Helgo Zettervalls redogörelse över genomförda arbeten.

Drakenberg, Sven, Nisbeth Åke. 1959. PM angående Västerås domkyrkas restaurering.

Otryckta källor

Hammarskiöld Rolf. 2005. Karakterisering av Västerås domkyrka, Västerås stift.

Stenkonservatorn Skanska. Västerås domkyrka. Rapport över utförd konservering av sten i vapenhus och orgelläktare.

Strömngren, Teresia. Konservatorsrapport för kalkmåleri, Västerås domkyrka.

Litteratur

Ahlberg, Hakon, Björklund, Staffan. 2000. *Västmanlands kyrkor i ord och bild*. Borlänge.

Hammarskiöld, Rolf. 2005 b. *Västerås domkyrka – inre rengöring 2004*. Kulturmiljöavdelningen rapport B 2004:B2, Västmanlands läns museum, Västerås.

Lindegren, Agi. 1898. *Mariakyrkan i Västerås : anteckningar till dess byggnadshistoria*. Stockholm.

Mannerstråle, Carl-Filip. 1959. *Sankt Eriks kor och Sturegraven i Västerås domkyrka*. Fornvännen 1959:1. Stockholm.

Melin, Boel. 2010. *Rengöring av valv i Västerås domkyrka – etapp IV*. Kulturmiljövård Mälardalen rapport 2010:20. Västerås.

Sandblom, Katarina. 1989. *Erik Lundbergs restaurering av Västerås domkyrka 1958-61*. C-uppsats VT 1989 vid Konstvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.

Tekniska och administrativa uppgifter

Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:	11119
Länsstyrelsen dnr:	433-10992-09
Fastighetsbeteckning:	Domkyrkan 1
Landskap:	Västmanland
Län:	Västmanlands län
Socken:	Västerås domkyrkoförsamling
Kommun:	Västerås
Ägare-beställare:	Västerås kyrkliga samfällighet
Entreprenör måleri:	Västerås Målerispectrum AB
Konservatorer	Teresia Strömgren/Thomas Wängelin (måleri)
	Stenkonservatorn Skanska (sten)
Glas:	Teilers glas
Antikvarisk medverkan:	Stiftelsen Kulturmiljövård Helén Sjökvist Stora gatan 41 722 12 Västerås